

Верховний
Суд

Судові спори між розлученими батьками щодо дітей

Євген Синельников
суддя Верховного Суду
Касаційний цивільний суд

«Війна в Україні – це війна в цілому за цінності: життя, демократію, свободу. Тож це війна в усьому світі» (an interview of the President of Ukraine with CNN and Reuters in 2022).

«Ми це робимо щиро і вважаємо, що ми повинні захищати все своє заради майбутнього наших дітей, яких також треба сьогодні захищати. Тому що ви бачите, що ніхто вже не обирає цілі. Гинуть діти, гинуть десятки, на жаль. Тому нам є що захищати. Ми захищаємо своє право жити».

Близько 1,3 мільйона українських дітей проживають у ЄС

[Спільна заява Президента України Володимира Зеленського та Президента Європейської комісії Урсули фон дер Ляен з нагоди Міжнародного дня захисту дітей 01.06.2023]

У доповіді Організації Об'єднаних Націй (Graça Machel) про вплив збройних конфліктів на дітей від 26 серпня 1996 року звернуто увагу на тому, що війна становить серйозну небезпеку для фізичного та психічного здоров'я дітей. Діти у зоні бойових дій зазнають катувань, отримують серйозні травми, залучаються до участі у бойових діях. Брак їжі негативно впливає на імунну систему та розвиток організму, а погані житлові умови сприяють розповсюдженню інфекційних хвороб. Нестача медикаментів та недостатність медичного персоналу (якості послуг) збільшують рівень захворюваності та смертності. Діти втрачають рідних та друзів, можуть примусово залучатися до робіт, ризик зловживання алкоголем чи вживання наркотичних засобів в умовах війни підвищується. Знищення цивільної інфраструктури обмежує можливості у навчанні. Діти примусово переміщуються. Під час війни батьки зазвичай зосереджуються на виживанні, тому приділяють менше уваги дітям.

Основні виклики:

- строки розгляду справ, що стосуються права дитини на сім'ю (пріоритетність);
- актуальність запровадження сімейної спеціалізації суддів (судів), адвокатів, медіаторів;
- роль адвоката та органів у справах дітей під час розгляду судом цивільних спорів, які стосуються права дитини на сім'ю;
- з'ясування та врахування думки дитини у цивільних провадженнях;
- залучення психолога у цивільних провадженнях.

Спеціалізацію суддів з сімейних спорів за рішенням зборів суддів запроваджено у Жовтневому районному суді м. Дніпропетровська, Ізмаїльському міськрайонному суді Одеської області, Слов'янському міськрайонному суді Донецької області.

Водночас, переважна більшість судів обґрунтовують відсутність спеціалізації недостатньою кількістю фактично працюючих суддів.

При розгляді справ щодо дітей національні органи влади встановлювали справедливий баланс між інтересами дитини та інтересами батьків і щоб у процесі балансування особливе значення приділялося найкращим інтересам дитини, які залежно від їх характер і серйозність можуть переважити характер і серйозність батьків.

Зокрема, згідно зі статтею 8, батьки не можуть мати право на вжиття таких заходів, які можуть завдати шкоди здоров'ю та розвитку дитини

(T.P. and K.M. v. the United Kingdom [GC], no. 28945/95, § 71; Ignaccolo-Zenide v. Romania, no. 31679/96, § 94; Nuutinen v. Finland, no. 32842/96, § 128).

Було б занадто стверджувати, що національні суди завжди зобов'язані заслуховувати дитину в суді щодо питання доступу до батька, який не має опіки, але це питання залежить від конкретних обставин кожної справи з належним урахуванням віку і зрілості відповідної дитини (CASE OF SAHIN v. GERMANY (Application no. [30943/96](#)), § 73).

Дитині було близько трьох років і десяти місяців на момент початку апеляційного провадження та п'яти років і двох місяців на момент ухвалення судового рішення.

Консультуючись з питання заслуховування дитини в суді, експерт обґрунтовано пояснила, що сам процес допиту несе в собі ризик для дитини. Такого ризику не можна було уникнути спеціальними заходами в суді. Враховуючи методи, застосовані експертом під час зустрічі з дитиною, та обережний підхід до аналізу ставлення дитини до її батьків, ЄСПЛ дійшов висновку, що апеляційний суд не вийшов за рамки розсуду, покладаючись на висновки експерта, навіть за відсутності прямих запитань щодо відносин дитини та заявника.

Затягування розгляду справи негативно впливає на дітей та їхній розвиток.

У справі «М і М проти Хорватії» від 03 вересня 2015 року ЄСПЛ дійшов висновку, що як право матері, так і право дитини на повагу до сімейного життя було порушено через тривалий характер провадження щодо опіки, що є порушенням статті 8 Конвенції (§ 179, § 183).

Неврахування бажання дитини щодо того, з ким із батьків вона бажає проживати, за конкретних обставин справи порушує її право на повагу до приватного та сімейного життя, передбачені статтею 8 Конвенції.

Згідно з практикою хорватських судів, у ситуаціях, коли обидва батьки однаково здатні піклуватися про дитину, а дитина, з огляду на свій вік і зрілість, здатна формувати власну точку зору та виражати її, необхідно поважати бажання дитини щодо того, з ким з батьків їй жити. Суд не може не погодитися з цією точкою зору, оскільки він вважає, що думці дитини необхідно приділяти належну увагу (§ 183).

Постанова Верховного Суду щодо повернення дитини, переміщеної за відсутності згоди батька з Республіки Польща до України (справа № 127/17880/22, постанова від 20 вересня 2023 року).

Справа № 545/2247/18 вирішена 18 вересня 2023 року Об'єднаною палатою КЦС щодо юрисдикції національного суду у питаннях щодо дитини, відносно якої постановлено судове рішення, яке набрало законної сили, про повернення до іншої держави.

Суди країн Європейського Союзу вирішили низку спорів щодо повернення дітей, які знайшли прихисток на території вказаних держав.

Ухвалено чотири судові рішення про повернення дітей, зокрема з Польщі та Німеччини, до України (м. Вишневе, м. Ужгород).

В 11 справах відмовлено в поверненні дитини до України, головними чином з посиланням на безпекові питання.

П'ять справ завершилися затвердженням судом (Німеччина, Швейцарія, Польща) мирових угод, які, серед іншого, передбачають, що дитина залишатиметься проживати з матір'ю за кордоном до припинення в Україні воєнного стану, після чого мати з дитиною повернуться в Україну.

Ознайомившись із записом судового засідання 28 березня 2023 року, в якому було проведено опитування малолітньої дитини, колегія суддів вимушена констатувати, що категоричний висновок апеляційного суду в оскарженій постанові «...дитина пояснила, що бажає проживати разом із мамою...», не в повній мірі відображає суть пояснень дитини та не свідчить, що дитиною прийнято усвідомлене рішення змінити усталений спосіб свого життя.

Вочевидь при оцінці вказаних пояснень дитини необхідно враховувати її вік на момент опитування (7 років), рівень розвитку та психологічні особливості, притаманні відповідному віку.

За обставин розглядуваної справи, врахувавши інтереси малолітньої дитини, її психологічний стан та особливості фізичного розвитку, права на гармонійний розвиток та належне виховання, а також дотримуючись балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку, що проживання дитини з батьком в оточенні інших рідних для неї людей забезпечує її розвиток у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним. Також суд першої інстанції при вирішенні спору правильно врахував висновок органу опіки та піклування.

(постанова ВС від 04 жовтня 2023 року у справі № 208/4667/20)

У постанові від 30 жовтня 2019 року у справі № 352/2324/17 (провадження № 61-14041св19) Верховний Суд зазначив, що при вирішенні питання про визначення місця проживання **дитини суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази**, зокрема щодо обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновку органу опіки та піклування. Проте найважливішим у цій категорії справ є внутрішнє переконання судді, яке має ґрунтуватися на внутрішній оцінці всіх обставин в їх сукупності. Адже не можна піддавати формалізму долю дитини, яка через те, що батьки не змогли зберегти відносини або домовитися, не повинна бути позбавлена щасливого та спокійного дитинства.

Верховний Суд у постанові від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 (провадження № 61-19210св20) визначив **базові елементи, які підлягають врахуванню при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини**, а саме: (а) погляди дитини, (б) індивідуальність дитини, (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин, (г) піклування, захист і безпека дитини, (ґ) вразливе положення, (д) право дитини на здоров'я, (е) право дитини на освіту.

При вирішенні цієї категорії спорів **також підлягають врахуванню**: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, йдеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

При повній повазі права дитини на приватне та сімейне життя, слід заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки його/її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану.

Повинні бути створені загальні рамки оцінки для професіоналів, які працюють з дітьми (наприклад, юристів, психологів, лікарів, поліцейських, співробітників імміграційних органів, соціальних працівників та посередників) під час розглядів або заходів, які стосуються або впливають на дітей [Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року].

Республіка Сінгапур

Сімейні суди (створені у 2014 році), у складі яких діє служба психологічної підтримки та консультування. Міністерство соціального і сімейного розвитку, до складу якого входять Сімейний центр та Агенція підтримки розлучених сімей. Судді та адвокати у сімейних справах проходять спеціальну підготовку.

У спорах між розлученими батьками вирішуються питання:

- custody,
- care and control,
- access.

Рішення Верховного Суду у справі «Сх v Су» 2005 року: надзвичайно важливим є те, щоб суди визнавали та застосовували спільне батьківство, коли обидва з батьків продовжують мати безпосередню участь у житті дитини

При вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд наділений повноваженнями розглянути можливість і доцільність застосування наступних моделей фізичної опіки:

- спільна опіка з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного із батьків за відповідним графіком (у постановках від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20 (провадження № 61-7187св22), від 14 грудня 2022 року у справі № 742/2571/21 (провадження № 61-10119св22), від 12 квітня 2023 року у справі № 569/22963/21, від 17 травня 2023 року у справі № 750/843/21 (провадження № 61-6463св22) Верховний Суд звертав увагу на можливість застосування судами моделі спільної фізичної опіки над дитиною);
- визначення місця проживання дитини у помешканні, в якому дитина проживала, а батьки при цьому почергово мають приїжджати і виїжджати до цього помешкання згідно з узгодженим графіком;
- визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків за відповідним графіком.

Окрема думка у справах №№ 274/576/20, 208/4667/20, 751/7360/21

У цих справах можливо і доцільно було б застосувати спільну фізичну опіку з почерговим проживанням дитини за визначеним графіком (тиждень з матір'ю, тиждень з батьком; або у відповідності до погодженого між батьками графіку: у будні з матір'ю, а у вихідні дні з батьком), оскільки:

- обоє батьків висловили бажання піклуватися про дитину і брати участь в її вихованні;
- батьки характеризуються позитивно, працевлаштовані, не перебувають на обліку в лікарів психіатрів та наркологів, мають належні умови для проживання дитини у м. Бердичеві, мають належних контакт з донькою, отже фактично жоден із батьків не має особливостей, які б свідчили про необхідність відступу від гарантій рівності прав та обов'язків батьків і права дитини на піклування обох батьків;
- дитина виявляє однакову прихильність до матері і батька, любить їх обох;
- обоє батьків проживають в одному населеному пункті і здатні забезпечити проходження дитиною навчального процесу та позашкільних активностей;
- між сторонами під час розгляду справи був добровільно за взаємною згодою встановлений порядок проживання дитини, який передбачав почергове проживання дитини з кожним з батьків;
- при з'ясуванні думки дитини органом у справах дітей встановлено, що вона хоче проживати з татком, дідусем та бабусею, а також фактично повідомила про те, що комфортно почувається, проводячи будні за місцем проживання матері, а вихідні за місцем проживання батька;
- така модель сприяла поглибленню співпраці батьків з метою виховання та задоволення потреб дитини, а також знижувала рівень конфліктності у відносинах батьків.

Спільне батьківство слід сприймати як координацію між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність підтримувати та допомагати один одному, воно може сприяє покращенню співпраці між батьками та зменшенню ризику потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягара переможець-переможений. Труднощі, пов'язані зі спільною опікою, належать до початкового періоду адаптації, і завдяки тривалому контакту з батьками ці труднощі поступово зникають. Спільна фізична опіка сприяє відкритому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір-дитина і батько-дитина.

Застосування статті 162 СК України

Самочинне, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, або дитячого закладу (установи), в якому за рішенням органу опіки та піклування або суду проживала дитина, зміна її місця проживання, у тому числі способом її викрадення.

Умови, за яких суд має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання одного з батьків:

- рішення суду про визначення місця проживання дитини;
- підстави, передбачені законом (угода про опіку – ч. 4 ст. 157 СК України).

Верховний
Суд

Дякую за увагу!

